

ПРЕХОДЪТ И НАЦИОНАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ КАТО ОСТАВАНЕ “В СЕБЕ СИ”

Дора Недина

Нацията като модерен феномен е основана на фундаментално онтологично противоречие: от една страна националната държава е “рационализиран апарат за управление... безлична администрация” (591 с.) и т.н., а от друга, националната идентичност до голяма степен се крепи на ирационална, квазирелигиозна вяра във вечния народ, трансцендиращ отделния индивид и придаващ смисъл на съществуването му. Процесът на глобализация изостря това противоречие, защото ограничава легитимността на националната държава, предоставя виртуално пространство за възникване на хоризонтални общности и идентичности, но без да предлага заместител, удовлетворяващ потребността от общ смисъл, от трансцендентност. В епохата на глобализацията, човек е свързан с човешкото общество като цяло (Гидънс) и има възможност за социално сравнение не само с непосредственото обкръжение, а с цялото човечество, както и за формиране на множество идентичности, пресичащи националните граници. В резултат на това парадоксално се случват два насрещни процеса: от една страна съответният хабитус става все по-космополитен, придобива все повече общочовешки черти, а от друга, съвременният индивид все повече търси и осъзнава индивидуално-етническата си определеност като различие и уникалност.

Ако се съгласим, че социалната категория е пресечна точка както на обективни, така и на субективни характеристики, то нацията е такава категория, такава въобразена общност, която е получила

живот, родила се е именно като социален конструкт в резултат на активната дейност на елита, който обаче е стъпил на някаква обективна база – вярата в общия произход и култура, свързваща хората, които именуват себе си нация. Ако си позволим една перифраза, материалът съществува като “нещо в себе си”, но става действителност, “нещо за себе си” едва когато е преработен и, съответно, категоризиран, назован. “Етническото начало е било налице като възможност, подобно на мраморен блок, неоформен от скулптора” (135 с.) казва Л. Фридман. Познаването и признаването, колкото и да е случайно и в резултат на специфична комбинация от фактори, никога не е напълно произволно. Това е една от причините за ефективността на националистическата стратегия. А моделирането на този субстрат в национална идентичност зависи както от обективните обстоятелства, така и от усилията на елита, осъществяващ тази задача.

Поради това националната идентификация може да се интерпретира като определена степен на зрялост на един народ, доколкото елитът е еманация на народа. Осъзнаването на етническата принадлежност се извършва през призмата на националната идентификация, през матрицата от национални културни символи и стандарти. Етническата и националната идентичност са в отношение на субординация, отразяващи както последователни времеви периоди, така и нива в психическата структура на личността.

Ако приемем известното разграничение на два модела за нация - държавно-политическа и етнически-културна, възникването на българската нация и национализъм се отнася до втория, тъй като неговото начало е във времето на все още съществуващата отоманска империя и представлява стремеж за национално

осъзнаване, който преминава в борба за национално освобождение. Националното съзнание се изгражда в опозиция на съществуващата държава, която се възприема като потисник, а по-късното присъединяване към съветския блок ни позиционира - ако използваме схемата за четирите времеви зони (на Гелнер) - в последната, четвърта зона.

истки синдром.

И действително българските будители (имаме и празник, посветен на тях) мислят дейността си, (която наричаме Възраждане) като пробуждане на спящия пасивен народ (какво съвпадение с метафората за Спящата красавица). Редица български автори обръщат внимание на дълбоко утаения комплекс за изостаналост не само по отношение на Модерна Европа, но дори и в сравнение с нашите балкански съседи. Безверието, че е възможно да се навакса закъснението поражда две възможни (но и двете неуравновесени) реакции: песимизъм и отказ да мислиш себе си през нацията, или обратно, изтласкването на усещането за непреодолимо изоставане и фрустрацията произвеждат агресивна квазимегаломания от типа - “като няма как да успея да стана като вас, ще съм такъв какъвто съм!” (бай Ганьо).

Фиксацията върху миналото, историята (особено траките), най-често е признак за отсъствие на настояще, симптом за комплекс за изостаналост и надеждата, че отиващата далеч назад история ще компенсира закъснението в процеса на модернизация. Колкото повече се гледа назад във времето за легитимиране на националната идентичност, толкова повече се губи бъдещето като общ национален проект. Така българите остават заровени в миналото си. За нас е по “пубертетски” важно какво мислят другите за българите – продължаваме да се оглеждаме в огледалото на

оценката на другите). Закъснялото Освобождение, а оттук и късната модернизация, липсата на национална аристокрация пораждат егалитаристки синдром.

Особено силен отпечатък върху българската народопсихология оставят 50-те години господстваща комунистическа идеология, които не само че утвърждават този егалитаризъм, но и прекъсват и без друго закъснелия процес на национална идентификация, интерпретирайки национализма като отживелица от миналото, която ще бъде претопена от интернационализма /макар това да не е съвсем точно за последните години от управлението на Т. Живков/.

Става дума за една особена среща между манталитет и идеология, фиксираща още повече този манталитет. Егалитаризма като народопсихологическа нагласа, като манталитет води до това, че “всеки, който се отличава по един или друг начин, рискува да бъде отлъчен” (И. Знеполски). Още повече, че – както стана дума – социалното сравнение на условията за живот днес не е вече диахронно, т. е. с **нашето** положение от вчера, а синхронно – съизмерването е “с настоящите условия на другите категории хора” (Бауман) Действително идеята за нация изобщо е свързана с идеята за равенство, но при хроничната българска бедност равенството тук има един по-скоро негативен смисъл - като равенство в бедността (“И на Вуте да му е зле!”). “Българският зъл гений” - завистта (К.Христов), в съчетание с “войната на спомените”, затруднява твърде много възникването на “общ въобразен смисъл”, който свързва хората в нация според Б. Андерсън, затруднява появата на национално самосъзнание и национална идентичност. Защото общосподелено и валидно е само далечното минало -

всъщност преди появата на българската нация, а колективната памет е до голяма степен шизоидна.

Всичко това ни дава основание да говорим за незавършен процес на формиране на българската национална идентичност. Българският национализъм продължава да е обърнат много повече назад към миналото, отколкото към представата за едно общо бъдеще. За болшинството от българите днес ежедневната грижа за оцеляването като че ли не оставя място за този проблем. Същевременно обаче, актуалният процес на евроинтеграция изтласква напред въпроса “Кои сме ние?” и това е един много съществен дебат в медийното пространство. Проблемът за националната идентичност присъства и в интелектуалния дискурс, което разбира се е симптом за интензивна саморефлексия.

Рухването на комунизма, провалът на най-сериозният Експеримент на социалното инженерство изненада всички – както участниците в него, така и тези, които останаха само свидетели. Като че ли всички бяха повярвали във вечността на Абсурда на тоталния контрол. И като че ли все още отсъства адекватният език, описващ какво се случи на тези, които бяха “вътре”, защото твърде дълбоко бяха просмукани от официалния език, или - в най-добрия случай – от езоповия...Все пак в началото беше радостта, радостта от “свободата” и то свободата, най-вече, да говориш. Предстоеше тепърва да се усети колко недостатъчна е тя. И колко трудна – без релевантния език. Защото езикът, който се налагаше от “свободните” медии беше по-скоро освободен от задръжки (но, “свободата от” все още не е “свобода за”), от норми на приличие и т.н. Агресивността и вулгарността нахлуваха и през вратите, и през прозорците. Не се състоя нито покаяние, нито истинско освобождаване от неработещите схеми и клишета.

В началото, разбира се, беше и надеждата, че вече сме в “правилния” път – “пътя към Европа” – и отново – същият Просвещенски идеал /а какъв друг можеше да бъде/, че е само въпрос на време “да се оправим”. “Консумативното” западно общество вече безпрепятствено нахлуваше и демонстрираше “щастие” на потреблението. И колкото повече последното се превръщаше във върховна ценност, толкова по-ясно се осъзнаваше липсата му. Бедността, или по-скоро чувството за бедност се засилваше, а “оправянето” се отлагаше. /В тази връзка една пародийна партия – на Иван Кулеков и Христо Бойчев - “издигна” като свой лозунг: “Шъ съ оправим”/. Същевременно новите забогатяващи – с подозрителни или поне неясни източници на капитал, извършваха своето “първоначално натрупване на капитала” очевидно не в резултат на “пуританска етика”. Напротив - арогантно и цинично се афишираше неограничена възможност за потребление. С някакво амбивалентно чувство – на осъждане, но и на завист и възхищение – тези нови идентификационни модели се поднасяха от мас-медиите. И със същото смесено чувство се възприемаха от останалите, тези които бяха само съблазнявани, но все по-остро чувстващи невъзможността да си позволят да се поддадат на изкушенията. И макар - в началото поне – радостта и надеждата да изглеждаха общи, скоро се оказахме разделени, най-напред, разбира се, политически, а всъщност много по-дълбоко – езиково и културно. Два непресичащи се дискурса - на носталгията и на пълното отричане на миналото - и, съответно, двама главни обвиняеми – демокрацията, от една страна, комунистите, от друга. Дълбоки, непроходими пукнатини между паралелни светове, а посткомунистическото общество в България продължава да се люшка между “носталгията и омразата”. Невъзможно е да се говори

за средностатистически българин, тъй като политическите пристрастия - все още достатъчно силни - са диаметрално противоположни; липсва консенсус по отношение на основните национални приоритети. Липсва общосподелена национална идея, от гледна точка на която членството в Европейския съюз да не изглежда просто самоцел.

Но това съвсем не е мирна и толерантна съвместимост на разнообразни политически позиции, това е тиха война и непримиримост. Причудливата смес, хаосът от предмодерни, социалистически и демократически ценности все още не е ценностен плурализъм, защото отсъства общата база и – поради това - възможността за диалог. Средният българин /доколкото има такъв/ е изключително нетолерантен към чуждото, различното. Икономическата криза възроди изпитаното българско умение да се оцелява индивидуално, но това няма нищо общо с индивидуализма от западен тип, а по-скоро става дума за един “негативен индивидуализъм” (И. Знеполски). Твърде далеч от “инструменталната рационалност” е и огромната корупция от “шуробаджанашки” тип, безнаказаната престъпност, “мутрите” и т.н.

Под подозрение са всички: политиците, бизнесмените, интелектуалците, софиянците, турците, циганите...И като че ли всички са разделени, като че ли България е пресечена от граници: между провинцията и София, между политици и народ, между забогателите и другите...

Едновременно с тези граници са налице и междупоколенчески граници: възрастното поколение остава все повече в носталгията и “неотслабващо внимание към живото и идеализирано минало” дори без оглед на политическите пристрастия и отказва да мисли себе си като субект на промени – те трябва да дойдат отгоре, “от

държавата”. Младите виждат активността си в бягството, в емиграцията. Наред с това, отношението ни към Другия на всички нива като че ли все още запазва характеристиките на традиционната общност. Другите и когато са нашите съседи, и когато са от другите малцинствени групи вътре в българската нация остават абсолютно Други, с които сме неспособни на истинска “заедност”.

Всичко това се потвърждава и от последното Европейско изследване на ценности 2008-2009 - напускаме **социалистическата** система повече или по-малко **асоциални**: “поразителна липса на социалност, на споделен ангажимент към съществуването ни като общество”, българите “...са повече обитатели на свят, а не участници в обществен живот”, където на обществото се гледа “като на враждебна среда” (Г. Димитров, 93 с.) А вече наистина обезпокоителното е тенденцията на намаляване на ангажираността с обществените проблеми по времето на прехода. Половината от българите сочат несправедливото българско общество като обяснение за проблемите.

Парадоксално е и отношението към политиката като ценност: от една страна е налице интерес към политиката (А. Гълъбов), но от друга – неучастие в нея. Интересът е повече като любопитството на сеирджията и това се дължи на дълбоко вкорененото неверие, че “обикновеният човек” може да влияе върху вземането на управленски решения, което от една страна изглежда априори такова (дължи се и на формираните през социализма нагласи), но същевременно е реален факт, потвърждаващ тези нагласи – политиката у нас остава непрозрачна. Управленският елит си

позволява нечуваемост към критики в медиите и т.н поради вярната интуиция за високата степен на обществена толерантност към моралните и правни нарушения. А това се потвърждава и от данните – “морално безразличие” (Г. Димитров), отсъствие на “култура на протеста” (Г. Фотев). Политиката е като спектакъл - “интереса на зрител, а не заинтересоваността на участник” (97 с.)-
Още по-парадоксална става картината, като се сравни с огромното мнозинство, заявили, че са горди, че са българи. Едно възможно обяснение е, че в България са останали само Гордите, другите са емигрирали, но тъкмо останалите тук имат това мрачно мнение за българското общество. Какво е обяснението на този парадокс, с кое “българско” са горди българите? Вероятно отговорът е – в славното минало и дългата история, в природната красота. И като че ли става по-разбираемо твърдението – и то не само на П. Кабакчиева – че българите мислят своята нация етнически, културално, а не граждански. А в своето всекидневие остават затворени “в себе си” - в семейството и извън обществения живот.

Според Улрих Бек животът в съвременното общество е живот в “риск”, където Модерната идея за сигурност и ред е “колапсирала”. А българското общество продължава да очаква края на прехода, края на несигурността. Неистовата употреба на думичката “преход” в българското публично пространство вече съдържа презумпцията за преминаване от една предишна /социалистическа/ стабилност към друга /демократична/ стабилност, от един стар ред към друг нов ред. А това свидетелства за все още неизживян авторитарен манталитет, за наличието на очаквания да се получи отвън, наготово новата ценностна йерархия, за оставане в плен на Модерната илюзия за подреденост и контрол.

Двадесет години преход, който мнозина обявиха, че е приключил - но дали наистина “преходихме”, дали се превърнахме в “нормална” държава?

Според Ивайло Дичев “преходът” се е превърнал в хронично състояние на обществото, във форма на общуване, на осъществяване на социалната връзка; важно е не в каква посока се прехождат..., а че се прехождат, че се живее между два свята.” (84 с.)

Интензивният дебат за българската национална идентичност както в медийния, така и в интелектуалния дискурс е неоспоримо доказателство за това, че тя в някакъв смисъл предстои, че е толкова проблематизирана - няма консенсусна такава. “Кои сме ние?” е въпрос, на който се опитват да дадат отговор представители на различни политически и социални групи. Идентичността /включително и националната/ освен всичко друго, означава и континуитет, т.е. единство на минало, настояще и бъдеще.

А що се отнася до бъдещето, едва напоследък евроинтеграцията изглежда като общоприета идея. Представата ни обаче за “Европейско бъдеще” като компонент на национална идентичност изисква реконструиране на миналото през призмата на това ценностно оцветено бъдеще. И ако далечното минало може да се разглежда като принудително откъсване от християнска Европа към която иначе изначално принадлежим, това позволява припознаването на днешния процес на преход като “възвръщане” към нея. В историческата памет се търсят доказателства за принадлежността или поне за ориентацията на България към Европа. Как да се преформулира обаче близкото минало, периодът на комунизъм?

В хуманистично ориентираната психотерапия на Карл Роджърс, “центрирана върху клиента”, новото е в позицията на пациента – той е активен участник в процеса на лечение. Първата стъпка обаче е в себеприемането – такъв съм, защото има причини за това и те са следните... Застинали в негативното си себевъзприятие очевидно трябва да направим следващата крачка, вместо да продължаваме да се въртим в омагьосания кръг на самоосъществяващото се предсказание: “Българска работа!” Да онеобходимостим това положение – има причини за това да сме такива, но можем да се променим – германците, японците се промениха. Да продължим нататък. Да напуснем пещерата на провинциализма, да отместим поглед и видим, че няма нищо толкова уникално – не сме нито най-лошите, нито пък най-интелигентните в света (а също и най-мъжествените мъже и най-красиви жени).

И да не забравяме, че “Дебатите за националната идентичност са повсеместна характеристика на нашето време...че кризата на националната идентичност се е превърнала в глобален феномен” (28-29 с.) – както твърди С. Хънтигнтън в последната си книга. Значи все пак сме в крак с времето.

Литература

Бек, Улрих, *Световното рисково общество*. 2001. София: Обсидиан

Дичев, Ивайло: *Дарът в епохата на неговата техническа възпроизводимост*. 1999. София: ЛИК

Европейските ценности в днешното българско общество, съставител Георги Фотев, 2009. София: Университетско издателство “Св. Климен Охридски”

Знеполски, Ивайло: *Българският комунизъм – социокултурни черти и властова траектория*. София: Сиела

Фотев, Георги: *Диалогична социология*. 2004. София: “Изток-Запад”

Фридмън, Лорънс: *Хоризонталното общество*. 2002. София: Издателство Весела Люцканова.

Хънтингтън, Самюъл: *Кои сме ние? Предизвикателствата пред националната идентичност на Америка*. 2005. София: Обсидиан

Автор: Дора Недина

Докторант в Югозападен университет “Неофит Рилски”